

RECENSIONS

BARCELÓ I CRESPI, Maria; ENSENYAT I PUJOL, Gabriel: *Flandes i la Mallorca Medieval a través dels Pont (segles XV i XVI)*, Palma, Documenta Balear, 2019, 257 p.

Victòria A. Burguera i Puigserver

Universitat de les Illes Balears-IMF-CSIC Barcelona

La nova publicació de Barceló i Ensenyat se centra, aquesta vegada, en proporcionar una particular perspectiva de la ja coneguda i diversament estudiada vessant mercantil de l'illa de Mallorca a la baixa edat mitjana. Els lligams entre l'illa i les llunyanes terres de Flandes s'estableixen a partir de l'anàlisi de diverses sèries documentals que exemplifiquen aquests contactes i engloben, d'una manera o altra, diferents membres de la família Pont, una de les nissagues de mercaders mallorquins més emblemàtiques i representatives dels negocis atlàntico-mediterranis de la tardor medieval. El llibre, així, es divideix en diverses parts, que proporcionen un triple enfocament i enriqueixen, sens dubte, la consideració global d'aquelles relacions comercials.

Una primera via d'anàlisi l'enceta l'atenció envers una destacable varietat d'objectes flamencs presents a Mallorca –alguns dels quals encara resseguibles fins avui dia–, importats durant els segles XV i XVI. Les imatges d'alguns d'ells s'incorporen en les pàgines centrals de la present edició, com a part del recull fotogràfic que acompanya i emmarca la recerca. Entre aquests, es poden trobar peces de mobiliari, estris d'ús domèstic, teixits, però també objectes decoratius i tota una sèrie de matèries primeres. La cultura material és, en aquest cas, la que actua de pont entre Mallorca i Flandes i permet recórrer les passes dels que mantingueren aquests contactes durant els segles a cavall entre l'edat mitjana i la modernitat. Un segon estudi mereixen les vides d'alguns dels membres de la família Pont, reconstruïdes per mitjà del rastre documental d'alguns episodis biogràfics. Aquests permeten, a la vegada, una reconstrucció genealògica que, simplificada gràcies a uns gràfics que s'incorporen al final de llibre, es remunta fins a quatre generacions. Els llaços generacionals ratifiquen la transmissió de la dedicació professional a través de l'herència directa, de pares a fills: des d'Huguet Pont al seu renet Jordi Pont i Gual, amb el qual sembla extingir-se la cadena successòria de l'ocupació mercantil. La preservació d'un cert estatus social sobresurt també de les unions matrimonials amb famílies dedicades a la mateixa branca comercial i envoltades d'una opulència destacable, com els Espanyol,

amb el matrimoni entre Jordi Pont i Sala i Agnès Espanyol i Pacs, filla de Pere Espanyol, mercader i ciutadà de Mallorca, i germana d'Esperandeu Espanyol, una de les persones culturalment més destacables de la Mallorca baixmedieval.

Aquestes dues primeres parts del llibre van succeïdes d'unes conclusions que busquen reforçar el sentit unitari de l'obra abans de donar pas a un tercer estudi del tot diferenciat. Com a colofó, els dos autors opten per l'edició, anàlisi i contextualització de tres reculls documentals inèdits de categoria diversa, corresponents a Jordi Pont i Sala i al seu net, Jordi Pont i Gual. En primer lloc, un llibre de comptes personal del primer, en el qual anotà, a l'estil de dietari, totes les despeses a les quals hagué de fer front durant un dels seus viatges de Mallorca a terres flamenques. Es tracta d'una font peculiar, que permet conèixer alguns dels aspectes més mundans de la vida a bord d'un vaixell comercial, les despeses més modestes, de caràcter domèstic, allunyades de les grans transaccions dels seus negocis. Aquesta font, publicada parcialment en el *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* per Josep Ramis d'Ayreflor, no s'havia tornat localitzar fins el moment de la recent troballa per part dels autors en qüestió a l'Arxiu General del Consell de Mallorca. El segon recull, en canvi, consta d'un epistolari format per 13 cartes privades que contenen la correspondència de Jordi Pont i Gual amb Antoni de Puigdorfila i misser Posso pel que fa a un litigi entre diversos membres de la família Puigdorfila. La disputa, situada a la primera meitat del segle XVI, gira a l'entorn de la renúncia d'Anna Maria Puigdorfila, neboda de Jordi Pont i Gual per part de la seva esposa, Margalida Vallobar i Vivot, a seguir formant part de la comunitat de monges del Puig de Pollença i les conseqüències d'aquella decisió en la distribució de l'herència familiar. Després d'acordar unes condicions de renúncia amb les monges del Puig, les cartes en qüestió aborden la controvèrsia amb la pròpia família, en la qual Jordi Pont i Antoni de Puigdorfila recolzen a la seva neboda Anna Maria de front a la segona dona del seu pare. Per acabar, la tercera edició és la d'un breu i curiós dietari del mateix Jordi Pont i Gual, en el qual el mercader apuntà una sèrie d'informacions privades, com les dates d'esdeveniments familiars que ell considerava importants, sobretot matrimonis i naixements; testimonis del tot inusitats en aquests tipus de registres.

Més enllà de la particularitat dels documents editats i de les diverses perspectives que ofereixen per a l'estudi dels mercaders Pont, l'edició del llibre inclou una sèrie d'imatges que donen visibilitat a les connexions entre l'illa mallorquina i Flandes, així com a la presència a Mallorca de la important família Pont. Entre elles, les d'alguns objectes d'època medieval provinents de Flandes i encara avui dia conservats a Mallorca; les de les propietats i els escuts dels Pont o, fins i tot, les d'alguns fragments dels manuscrits analitzats en la present obra.

Els dos autors no només compleixen amb l'objectiu d'aprofundir, un cop més, en les destacables connexions comercials del regne de Mallorca baixmedieval, sinó que demostren que l'estudi de la recurrent activitat mercantil no s'esgota en els afers purament econòmics o en la descripció dels objectes transportats. La cultura material o el recurs a determinats aspectes de la vida quotidiana dels mateixos mercaders es converteixen en conseqüència i reflex d'uns contactes amb territoris llunyans que transcendeixen del negoci particular per impregnar, de manera més o menys intensa, la realitat diària d'una terra insular, però en absolut aïllada. Gran part de l'originalitat de l'obra rau en l'elecció de les fonts d'estudi, que determina el peculiar enfocament. Les elegides, no obstant, no esgoten l'anàlisi dels múltiples lligams possibles entre Mallorca i Flandes, sinó que n'ofereixen només una part. Des d'aquest punt de vista, la utilitat de l'estudi de Barceló i Ensenyat va més enllà de les

seves conclusions en aportar, directa –a través de la transcripció i edició de documents– i indirectament –per esment d'altres fonts inèdites que requeririen d'un estudi més extens–, material quantitativa i qualitativament suficient com per marcar l'inici de futures investigacions sobre la temàtica. Alhora, l'especialització de tots dos autors permeten un doble estudi, en contingut i en forma; o dit d'una altra manera: l'obra comprèn el marc historicocultural dels esdeveniments que contenen les fonts, però sense oblidar l'interès que la pròpia escriptura té des del punt de vista filològic, arran de la insòlita pervivència de documents de caràcter privat i sense voluntat literària pertanyents la baixa edat mitjana.

En definitiva, consider un encert la iniciativa dels dos catedràtics de la Universitat de les Illes Balears d'estudiar i donar forma conjunta a una sèrie de diverses fonts que exemplifiquen els vincles de Mallorca amb el món atlàntic i, en concret, amb terres flamenques, i que permeten, a la vegada, endinsar-se en l'estudi particular d'una de les famílies de mercaders que garantiren aquests contactes, com és la dels mallorquins Pont.

BARCELÓ CRESPI, Maria: *Davant la mort. Els rituals medievals a la ciutat de Mallorca (s. XV)*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2019, 312 p.

Gabriel Ensenyat Pujol

Universitat de les Illes Balears

Les actituds davant la mort, com tants altres temes, varen romandre com una qüestió gairebé marginal dins la historiografia europea fins pràcticament els anys setanta del segle passat, quan l'anomenada història social va introduir aquesta temàtica, a partir de l'epicentre francès propulsor de la nova història. La idea central partia de la base que la mort havia tengut al llarg del temps un paper essencial en la configuració de les formes de convivència social. És a dir, que tenia una funció històrica, com posaren de manifest els estudis pioners de Philippe Ariès, sobretot.

A Mallorca han hagut de passar cinc dècades per tenir un estudi d'aquestes característiques, quant a l'abast de la temàtica a escala illenca. Fins ara només n'havien fet al·lusions algunes publicacions molt puntuals o bé d'altres de manera més o menys col·lateral. Val a dir, però, que a casa nostra, encara que amb retard, l'accés a la matèria, a través del llibre que ressenyam, ha tengut lloc per la porta gran. I això ha estat possible tant pel que fa a l'aspecte quantitatiu com al qualitatiu de l'obra. Quantitatiu perquè l'abast documental en què es basa l'estudi és ingent. La feina de recollida de dades és molt més que remarcable, amb un buidat sistemàtic de la documentació susceptible de proporcionar la informació que hom cercava –els protocols notariais en primer lloc–, el qual denota una dedicació d'anys a la recerca, sense plànyer el temps i els esforços que la tasca requereix.

La base del treball és constituïda pel testament, la millor font per entendre l'actitud antiga davant el sepulcre. Conscients de la mort, si aquesta no sobrevenia de manera sobtada, els medievals l'esperaven resignats al llit. El dramatisme que per força l'havia d'acompanyar està al marge del que expressa el document: l'emotivitat, al text escrit, hi és en comptagotes. I, mentrestant, aquelles gents prenen les disposicions oportunes per garantir tant que l'òbit i les exèquies es fessin d'acord amb la pròpia voluntat com que els béns personals seguirien el conducte desitjat pel testador. I és que, com s'ha reiterat, la mort és igualitària, "democràtica". No s'hi pot fer res. O sí: preparar-se'n, penedir-se dels pecats i, per tal d'ajudar l'ànima a recalar com més aviat millor al paradís, practicar la caritat. I és que la por al traspàs, tanmateix inevitable, devia ésser una minúcia davant els que era infinitament pitjor: l'angoixa per la condemna eterna.

A partir d'aquí podem seguir els costums funeraris, el culte i les pràctiques associades, com s'enterrava la gent, les formes de pietat, l'hàbit del difunt i un llarguíssim etcètera d'aspectes que analitza l'obra que ressenyam. De la lectura, aviat podem extreure conclusions que, sense trencar el que suara hem dit sobre el caràcter igualitari de la mort, en matisen algun aspecte. Per exemple, encara que la mort iguala, el ritual, l'abillament del difunt, el soterrament dins un taüt o sense, el lloc d'enterrament o la manera d'ajudar l'ànima al més enllà (misses, deixes...) no deixen de remarcar sovint les diferències d'estatus que hi havia hagut en vida, com molt bé remarca l'autora quan analitza aquests aspectes.

Que la mort constituïa una part més de la "vida social" ho testimonia la cerimònia pública i organitzada que es feia arran del sepeli. Sovint, aquesta, és austera: aquí és fàcilment perceptible la prèdica dels mendicants, a qui tan lligats estaven els ciutadans –basta veure el predomini dels enterraments als dos grans convents de mendicants de la ciutat de Mallorca, Sant Domingo i Sant Francesc. És l'agonitzant qui organitza com ha de discórrer tot el que gira entorn de l'enterrament, a partir d'un protocol establert, amb un ordre cristià i consuetudinari, l'únic possible: no es concep que el trànsit al més enllà no es dugui a terme sense passar pel sedàs de la fe, complint-ne tots els requisits. Botar-se'l, simplement, no es contempla. El cerimonial és públic, com hem dit, i, per tant, ningú no el pot transgredir sense atendre's a les conseqüències, en el cas que algú ho hagués volgut fer així.

El caràcter social de la mort també es posa de manifest després de l'enterrament. El convit n'és una bona mostra, una reminiscència ancestral que arriba a l'edat mitjana i la sobrepassa, en molts llocs fins avui. A cavall entre aquest aspecte i la caritat tenim el costum mallorquí de depositar els dies de Tots Sants i dels Morts pans sobre les tombes perquè se'n servissin els pobres que prèviament havien pregat per l'ànima del difunt. (Diguem, de passada, que pràctiques d'aquest tipus estan a les antípodes d'altres d'actuals i importades, angoixants, que tots tenim present). D'altra banda, amb tots aquests episodis relacionats amb l'endemà de les exèquies funeràries, no s'acaba encara amb el lligam entre el difunt i el seu entorn: hi ha la lectura del testament, la indumentària del dol, les despeses que cal satisfer als qui han intervingut en els aspectes materials del procés, etc. Tot això resta magníficament documentat i exposat de manera ordenada al llarg del llibre.

Així mateix les deixes constituïen un altre aspecte, no precisament menor, relacionat amb la mort. Els llegats pietosos i caritatius ocupen sempre una bona part de l'extensió del testament, ja que és molt freqüent que hom vulgui fer participar dels béns que ha posseït, encara que a vegades sigui testimonialment (i altres vegades no tant), els principals

centres religiosos (la Seu, esglésies parroquials i d'altres, convents, monestirs, etc.). També és present la caritat envers els desvalguts, especialment els hospitals i els col·lectius de pobres vergonyants, donzelles per maridar i captius per redimir.

Com sabem bé, i l'autora del llibre ho remarca, la familiaritat amb la mort era una constant d'aquells durs temps medievals, que encara es va fer més palesa a partir de les grans pestes de la tardor medieval. D'aquí l'"èxit" que tengué la representació al·legòrica de la mort, present en la iconografia en forma d'esquelets descarnats i altres formes que intervenen en el món dels vius. També és l'època del ball repulsiu de la dansa mortuòria, de les peces musicals que tenen com a protagonista la mort i de la literatura macabra, amb obres teatrals com l'esplèndida representació de la mort mallorquina del segle XVI, anònima. Tot plegat estava pensat perquè el fidel pogués acostumar-se a una realitat amb la qual convivia. De fet, el cementeri feia part de l'església, el que representava una connexió a tots els nivells entre aquest món i l'altre.

Un últim mèrit del llibre és que el seu resultat no s'acaba amb la publicació de l'obra. Els centenars de testaments enumerats al final permeten ulteriors recerques a qui estigui interessat a aprofundir sobre un determinat tema. I permeten fer-ho amb l'avantatge (enorme avantatge!) de tenir a mà la referència documental, de poder anar a tir fix. Aquesta relació té un valor immens per a l'investigador, més i tot si tenim en compte les presses i la immediatesa que predominen avui dia a l'hora d'investigar. Una circumstància que no sempre és deguda a l'investigador, ja que aquest es troba constret per terminis i imperioses necessitats curriculars si vol treure alguna mena de profit acadèmic al treball, cosa, d'altra banda, ben legítima. Per sort, en aquesta ocasió la tasca s'ha pogut dur a terme al marge d'aquests imperatius i això es nota dels de la primera línia del llibre fins a la darrera. Sens dubte ens trobam davant una obra de referència sobre la mort a la Mallorca medieval, el segle XV especialment, que omple un buit historiogràfic pendent. I sobretot l'omple amb un dedicació i una dignitat que demostren que el medievalisme mallorquí, personificat per a l'ocasió en la professora Maria Barceló Crespi, és capaç d'assolir fites d'alçada, que res no tenen a envejar a la millor recerca estatal o internacional que s'hagi fet i es fa sobre la matèria.

DOMINGO PONS, Antoni: *La ciutat tancada*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2019, 217 p.

Miquel Josep Deyà Bauzà

Universitat de les Illes Balears

Hi ha localitats que han aconseguit una personalitat ben marcada. Aquest fet no pot ser sols imputable a condicions geogràfiques, històriques o altres, sinó també a que la consciència de pertinença ha estat i està ben marcada en els seus habitants i en la seva elit intel·lectual. Alcúdia n'és, a escala mallorquina, un clar exemple. De les seves condicions geogràfiques derivades de la seva badia, de la murada medieval, renaixentista

i posterior, de la seva peculiar evolució des de l'Edat Mitjana, passant per l'episodi de les Germanies i el despoblament del segle XVII, n'ha sabut treure un profit ben envejable. Aquesta situació hagués estat impossible si no fos per l'existència de lletraferits –també d'autoritats locals val a dir-ho avui que els gestors de la cosa pública són merescudament bastant impopulars– que partint d'un patriotisme local han aconseguit fites ben importants a partir de l'estudi documental i del patrimoni local. En el cas d'Alcúdia aquesta tradició té avui un bon continuador, per ventura el més brillant dels actuals, en la persona d'Antoni Domingo. Ja ens avisà Ortega y Gasset dels perills que es podien derivar del savi que ho coneix tot de la seva especialitat però ho desconeix també gairebé tot de les altres ciències i fins i tot de la cultura general, convertint-se en una tipologia més de l'home-massa. L'autor del llibre és en la seva trajectòria i en l'obra que ara analitzem una prova del contrari que s'acaba de dir i, per tant, una llum d'optimisme en un món on fins i tot aquesta mena d'home-massa que ho sap tot d'una part minúscula de la ciència i del món està cedint el protagonisme a homes-massa molt més vulgars. Arquitecte de formació i professió, el coneixement documental i històric que traspua aquesta obra i, en general, tots el treballs d'Antoni Domingo és envejable inclús per a un historiador.

L'estudi parteix de les necessitats de reformar las muralles medievals després de les Germanies. Com fou habitual fins ben entrada la segona meitat del segle XVI s'optà per a reformar la murada medieval en lloc de fer-ne una de nova planta. Es tracta d'un procés conegut però que es resumeix molt bé en el llibre. Una referència ben necessària per tal de passar a la que, al nostre parer, és una de les millors aportacions de l'obra: l'estudi de la gènesi i execució del segon cinturó de murada. Atès que les restes que ens han arribat de la segona murada són limitades, sobretot pel que fa a les cortines, als que no som arquitectes se'ns fa difícil entendre la seva funció i sobretot la seva raó de ser. Per això aquest capítol del llibre és ben profitós. El debat sobre la necessitat del segon cinturó, el progrés del llarg procés de construcció, les despeses que suposà i la contextualització d'aquests factors dins l'evolució de la política internacional i l'evolució de la poliorcètica queden recollits en aquestes pàgines sense desviar-se de l'objecte d'estudi i sense entrar en qüestions tècniques que allunyen al lector no especialista. Són de destacar en aquesta part del llibre les referències a Vicens Mut i especialment el recull i tractament que es dona de les diferents representacions de les muralles a plànols, perfils i altres. De fet aquest és un dels aspectes més útils i cridaners de l'obra. L'autor ha cercat i posat a l'abast del lector moltes representacions de la ciutat d'Alcúdia i de les seves muralles que fins ara eren o desconegudes o escassament tractades, labor que és acompanyada d'un text clar i concret. Tot plegat fa que el procés cronològic de construcció del segon cinturó de les muralles es pugui seguir en el text i a la imatge. La reproducció d'altres elements com és el cas del escuts és un exemple, un més, de la sensibilitat cultural de l'autor i de la seva ample i moderna concepció del patrimoni.

És en la part dedicada al segle XVIII, singularment a la Guerra de Successió i els anys immediatament posteriors, on la col·lecció de planells que se'ns presenta és més nombrosa, tal i com passa arreu d'Espanya i Europa. El lector una mica inserit en el tema pot observar, fins i tot formalment, la influència francesa i de fet alguns dels plànols que se'ns presenten estan depositats a museus francesos o foren emprats per autoritats d'aquesta nacionalitat. Aquesta part de l'obra on no pot deixar de vincular-la a la ja clàssica obra de Tous Melià sobre Palma. De fet l'aportació de Domingo no desmereix res intel·lectualment en relació a

la de Tous i pels estudiosos de la història militar es tracta d'obres que haurem de manejar conjuntament, atès que les dues badies són les porcions de l'illa estratègicament més importants i on es podia esperar amb més facilitat un desembarcament enemic. Pels estudiosos dels plànols o mapes com objectes i de la història de la cartografia aquesta aportació és un bon complement del monumental treball de Rosselló Verger sobre els Països Catalans. Tant de bo que tinguéssim o tinguem en un futur aportacions locals com les d'Antoni Domingo per tal de completar des d'un punt de vista *micro* la cartografia històrica dels diferents àmbits hispànics i, a ser possible, amb la claredat expositiva i clara connexió amb la història en general que presenta el treball que aquí recensionem.

En ocasions els lectors demanem als llibres que ens responguin a preguntes o dubtes que ja teníem abans de començar-ne la lectura. No ens adonem de que abordar els temes que prèviament ens preocupàvem suposaria confeccionar un llibre distint. En aquesta línia per ventura l'autor ens podria explicar la relació entre la fortificació d'Alcúdia en el segle XVIII i el fet de que Menorca estigués en poder britànic. La dominació britànica de l'altra de les Balears suposà un nou perill i un nou paper per a Mallorca i singularment pel nord-est. El que s'acaba de dir quedà ben palès en l'intent d'invasió de Menorca des de Mallorca de 1738-1741 com a maniobra de distracció de la Guerra de l'Orella de Jenkins estudiada per Gual Simón i nosaltres mateixos i que, probablement, mereixeria alguna menció en el llibre.

D'especial importància cartogràfica resulta el capítol dedicat a la decadència de la fortificació d'Alcúdia i el seu primer intent de demolició. Es reproduïen els treballs de l'enginyer Ballester Zafra, alguns ja coneguts, i el material depositat a l'*Archivo Intermedio Militar de Baleares*. Els capítols posteriors es dediquen a l'abandó de la fortificació. Poc a poc el protagonisme cartogràfic va donant pas al pictòric i fotogràfic. Tot plegat una forma d'adonar-nos de les dimensions de les primeres restauracions-reconstruccions dutes a terme en el segle XX. Es recullen a l'obra, amb gran erudició i de forma molt documentada, els intents de demolició de la major part de les muralles amb arguments higienistes i suposadament progressistes. Una vessant local d'un debat que es produeix a tota Espanya i a gran part d'Europa. De nou aquesta narració va acompanyada d'un aparell fotogràfic ben valuós. La resta del llibre és, de fet, una crònica molt ben documentada dels debats haguts i intervencions realitzades des dels anys cinquanta del segle XX fins a l'actualitat, la qual cosa és una reconstrucció de la creixent preocupació pel patrimoni històric i la seva integració dins un urbanisme modern i una economia al·lucienca clarament abocada cap al turisme. És d'agrair el glossari amb que acaba el llibre i que ens demostra que no és, ni ha estat concebut, com un estudi per a persones que ja tingui coneixements sobre el tema.

En definitiva, un estudi de *longue durée*, que conjumina aspectes tècnics de l'arquitectura i la història de l'urbanisme amb més generals i amb uns grans coneixements de fonts, bibliografia i material gràfic de tota mena. Una obra que és un complement excel·lent, des d'una perspectiva local, d'obres sobre història dels nuclis urbans, de l'urbanisme i la cartografia en un àmbit més general (Mallorca, les Illes Balears o les terres de parla catalana). Sols ens resta felicitar a l'autor i a l'editor, Ajuntament de Alcúdia, i col·laborador, el Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Illes Balears, per uns treballs que a ells els honora i a nosaltres en ajudarà en la nostra feina de professionals de la història.

Dia de Sant Tomàs Becket de 2019.

